

„Elveszett és megtaláltatott...”

Tanulmányok
az Oroszországból visszatért sárospataki
ritkaságokról

Sárospatak, 2010

Szerkesztette

Dienes Dénes

Munkatársak
Kiss Endre József
Tanászi Árpád

Technikai munkatárs
Timári István

Fotó
Barcza János
Rácsok András

Kiadta a

Sárospataki Református Kollégium
Tudományos Gyűjteményei

Felelős kiadó a Gyűjtemények igazgatója

Készült a Kapitális nyomdában, Debrecenben

Igazgató
Kapusi József

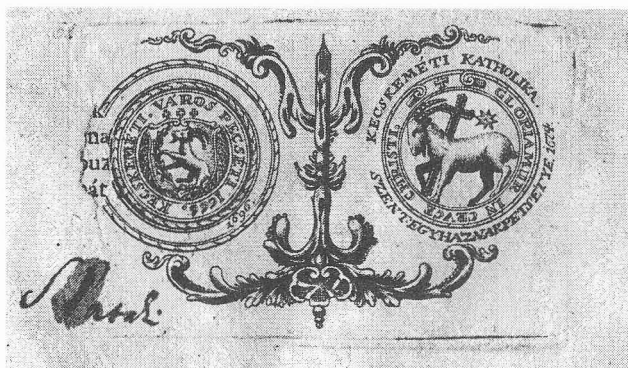
© A kötet szerzői

ISBN 978-963-88090-8-7

A címlap a
Biblia Germanica (Nürnberg, 1483.) felhasználásával
Asztalos József munkája.

Tartalom

Dienes Dénes Könyvek fogságban	7
Monok István A Sárospatakra visszatért könyvek és a Rákóczi-kutatás: A Rákócziak Bibliái	13
Pavercsik Ilona Hazatért sárospataki ritkaságok	25
Tanászi Árpád Az Oroszországból hazatért sárospataki ősnymtatványok	77
Kiss Endre József A sárospataki Nagykönyvtár „ <i>orosz fogságból</i> ” hazatért Bibliái	104
Kiss Endre József Kazinczy Ferenc pataki könyvei	113
Kiss Endre József A pataki prédikátor könyve	119
Az Oroszországból visszatért művek jegyzéke	122
A hiányzó művek jegyzéke	210

Blahó Vince ferences atya egyházi beszéde, 1772 (részlet)

A SÁROSPATAKRA VISSZATÉRT KÖNYVEK ÉS A RÁKÓCZI-KUTATÁS:
A RÁKÓCZIAK BIBLIÁI

A magyar művelődéstörténetírás, közelebbről a könyvtörténet mindig is szívesen foglalkozott a Rákóczi család könyves műveltségével. A különböző Rákóczi-udvarok – Szerencs, Sárospatak, Regéc, Zboró, Makovica, Munkács – könyvtáraival, a pataki nyomdával, illetve a család egyes tagjainak patrónusi tevékenységével. A Sárospataki Református Kollégium szerepe a magyarországi protestáns (főként kálvinista) értelmiség képzésében a XVI–XVII. században meghatározó volt, könyvtára pedig egyike a legnagyobb korabeli intézményi gyűjteményeknek. A város mezőváros volt, vagyis a kulturális intézmények arculatának alakításában a mindenkori birtokos család ízlése, állásfoglalása döntő tényező volt még akkor is, ha a család éppen nem kívánt beavatkozni a egyes intézmények (iskolák, egyházak) belső ügyeibe. Sárospatak a korai újkorban az egyik legnyitottabb szellemiségű református iskolát tudhatta magáénak, olyat, amelynek falai között a más vallások tanításairól sokat hallottak a diákok, megtanulták értékeiket, és azt is, amit ők kritizáltak azokban.¹ A kollégium könyvtára részben következménye ennek a nyitottságnak, de feltétlenül segítője e hagyomány megőrzésének.² A diákok generációinak sora tanult az egyre heterogénebb összetételű könyvtárban, és amikor a Rákóczi-család közel 2000 kötetes gyűjteményét Loránffy Zsuzsanna 1660-ban a kollégiumra hagyta örökül, ez a sokféleség modernséggel is párosult.³

A szakemberek sokat vitatkoztak már arról, hogy az I. Jakab angol király unokáját (V. Frigyes cseh király, pfalzi választófejedelem lányát), Henriette-et feleségül vevő Rákóczi Zsigmond politikai nézetei milyen szellemi forrásokból táplálkoztak. Megértésükhöz nem elég arra utalni, hogy a pfalzi Henriette családjának René Descartes volt a tanácsadója, és az sem, ha tudjuk, Johannes Amos Comenius is részben Zsigmond kedvéért vállalta el a pataki meghívást. Ezek a tények arra azonban magyarázatot adnak, hogy I. Rákóczi György fejede-

¹ A kollégium történetéről összefoglalóan, teljes bibliográfiával: A Sárospataki Református Kollégium története. Szerk. A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület elnöksége. Bp., 1981.

² A könyvtár történetéről a fontosabb összefoglaló munkák: Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sárospatak, 1884; Szentimrei Mihály: A kollégium tudományos gyűjteményei. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Szerk. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Bp., 1981. 275–299.; Pataki téka. Theca Patachiana civitas bibliothecarum. Sárospatak a könyvtárak városa. A 800 éves város könyvtárai. Szerk. Kiss Endre József. Sárospatak, 2001 (A Sárospataki Zrínyi Ilona Városi Könyvtár kiadványai, 2.)

³ A korabeli könyvtári katalógusok kiadása: Partiumi könyvesházak 1621–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah. Sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. Szerk. Monok István, Varga András. Bp.–Szeged, 1988. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14.) – a továbbiakban: ADATTÁR 14. 5–137.

lem fiatalon meghalt Zsigmond fiának könyvtára miért lehetett ennyire modern, széles látókört adó. De ne szaladjunk előre az időben, térjünk vissza a szóban forgó Zsigmond nagyapjához, a Rákóczi dinasztia hatalmát megalapozó Rákóczi Zsigmondhoz (1544–1608).

A család fejedelmi ágának megalapítója sok tekintetben különleges ember volt.⁴ A köznemesi családot gazdasági tehetségével emelte az arisztokrácia sorába, politikai bölcsessége hívta fel személyére az erdélyi rendek figyelmét, így Erdély választott fejedelme lett (1607. február 12. – 1608. március 5.), erkölcsi tartása mutatkozott meg akkor, amikor a polgárháborút elkerülendő lemondott választott tisztségéről, s vele a fejedelmi hatalomról. A korban ritka cselekedet, manapság pedig elképzelhetetlen: valaki erkölcsi megfontolásból lemond a hatalomról. Látva a hatalomért folyó küzdelmet, 1607. augusztus 27-én Forgách Zsigmondnak meg is írta: „Az én részemről az erdélyi vajdaságért csak egy tyúknak sem leszen halála.”⁵ Mi adta Rákóczinak ezt az erőt? Bizonyára sokfajta magyarázat létezik. A korszellem, Rákóczi ifjúkorának erkölcsi tanítása a keresztény újsztoicizmus bizonyára az egyik szellemi támasza volt. A XVI. század utolsó évtizedeiben a magyar kálvinista arisztokrácia, udvari környezetük a kor kiváló erkölcsfilozófusa, a németalföldi Justus Lipsius (1547–1606) műveit forgatta, keresték a Leidenben tanító tudóssal a személyes kapcsolatot is.⁶ Rákóczi Zsigmond birtokos szomszédai, rokonai – Ecsedi Báthory István, Homonnai Drugeth István, Mágocsy Gáspár, de még Bocskay István is – csakúgy, mint a jeles értelmiségiek – Rimay János, Forgách Mihály, Draskovich János, Prágai András, Darholcz Kristóf, Szenci Molnár Albert, Alvinczi Péter stb. – a fiktív Marcus Aurelius életrajzot fejedelemtükörré formáló spanyol ferences szerzetes, Antonio Guevara (1480–1545) munkáiból, Justus Lipsiusnak az uralkodók és az alattvalók számára megírt erkölcsstanából tájékozódtak.⁷ Ám az erkölcsi alapokat mindenképpen a Biblia ismeretéből nyerték. A fejedelemmé választása idején már időseknek számító Rákóczi Zsigmond egészségi állapotát, szellemi frissességét másként-másként ítélték meg környezetében, illetve a birodalmi és országos központokban, Prágában, Bécsben, Pozsonyban vagy Gyulafehérvárt. Forgách Zsigmondnak 1607. augusztus 15-én reagál is ezekre a vélekedésekre: „Miképpen aggság, bénaság, hallomásom – az kegyelmetek írása szerint – ,mindenképpen az Úristen kezében vagyok. Ha mi több fogyatkozást talál kegyelmed bennem, hagyunk az Úristenre is benne. Lassan-lassan uram egymás után mind kiballagunk az árnyékvilágból. Omnis potestas a Deo.”⁸ Erről a lelkiségről a legszebb kortárs irodalmi emlékeink tanúskodnak: Balassi Bálint és Rimay Já-

⁴ Életéről az egyik legutóbbi, teljes bibliográfiai apparátussal felszerelt monográfia: Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó (Korok és emberek) – a továbbiakban: HANGAY 1987.

⁵ Idézi HANGAY 1987. 191.

⁶ Vö. Klaniczay Tibor: Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában. In: Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadéka. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 29–31.

⁷ Összefoglalóan lásd: Vargha Anna: Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet. Bp., 1942, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó (Értekezések a magyarországi latinság köréből. 7.)

⁸ Idézi HANGAY 1987. 190–191. A latin szöveg fordítása: Minden hatalom az Istentől származik.

nos költészete, Bocskay István és Ecsedi Báthory István végrendelete,⁹ vagy éppen ez utóbbinak a meditációi.¹⁰ Ezen meditációk kiadatlan kiegészítése éppen Balassi Bálint Michael Bock-fordítása (Betegh lelkeknek való füves kertecske) első kiadásának egyetlen fennmaradt, sárospataki – 2006-ban hazatért – példányában maradt ránk.¹¹

A felsővadászai kúrián 1544-ben született Rákóczi Zsigmond tanulmányi éveit a Perényiek sárospataki protestáns, későhumanista szellemiségű udvarában, a különféle vallások egymást építő együttélésének szép példájául szolgáló Hegyalján töltötte. E terület XVI. századi szellemi arculatáról fontos elmondani, hogy az itt szolgáló lelkészek és tanítók, tanárok képzésében – annak ellenére, hogy a kálvinista egyház többségének számított – a lutheránus–humanista Wittenberg játszotta a legfőbb szerepet.¹²

Rákóczi Zsigmond temetésén Miskolci Csulyak István, kálvinista prédikátor a főúr iskolai éveiről így emlékezett meg: „Atyja ... az tisztességes tudományoknak tanulására scholában járatta ... Az scholában pedig hogy idejét nem haszontalanul foglalta legyen, nyilván vagyon. Mert míg az kegyetlen betegség ő Nagyságának keze erejét el nem vötte: nemcsak akarátát írhatta levélben, és másnak keze írását is olvashatta el: de még több foglalatossága között is, az szent Bibliának és az jól viselt dolgokról írott könyveknek olvasásában magát gyönyörűségesen gyakorolta.”¹³ Bizonyára nem egyszerűen a humanista rétorika szabályai szerint kötelező dicséret mondatta Miskolci Csulyakkal ezeket a szavakat. Az a hang ugyanis, ahogy Rákóczi 1589. március 26-án Ernő főhercegnek a Biblia teljes magyar fordításának szükségességéről írt,¹⁴ amikor a vizsolyi nyomdát védelmezte, azt mutatja, hogy a főúr teljesen tisztában volt a vállalkozás jelentőségével. A birtokán, Vizsolyban, Mágocsy Gáspár (?–1587?) házánál berendezett officina, illetve a kis fordítói kör rendelkezett a legfontosabb Biblia kiadásokkal, illetve kommentárium kötetekkel.

Ezeket most itt nem soroljuk fel,¹⁵ hiszen nem bizonyítható, hogy maga a patrónus, Rákóczi Zsigmond is ismerte mindegyiket, és egy részük a további-

⁹ Bocskai István Testamentumi rendelése. Előszó és jegyzetek: Szigethy Gábor. Bp., 1986, Magvető Kiadó (Gondolkodó magyarok). Ecsedi Báthory István végrendelete. Bevezetéssel közreadja Vadász Veronika. Szeged, 2002, SZTE BTK (Fiatal filológusok füzetei. Korai újkor 1.)

¹⁰ Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rend.: Erdei Klára, Keveházi Katalin. Bp.–Szeged, 1984, MTAK (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 8)

¹¹ Krakkó, 1572, RMNy 318

¹² Összefoglalóan lásd: Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598. Debrecen, 2004, Hernád Kiadó (Nemzet, egyház, művelődés, 1.)

¹³ Idézi HANGAY 1987. 13.

¹⁴ Kiadta Herczog József, Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár, vol. XI. Bp., 1927. 30–31.

¹⁵ A fordítás forrásaival jelentős szakirodalom foglalkozik. Most itt csak néhány összefoglaló munkát emelek ki: Károlyi Gáspár: A Vizsolyi Biblia előljáró beszéde. Közli Czeglé Imre. In: Tanulmányok és szövegek a magyarországi ref. egyház XVI. századi történetéből. Szerk.: Bartha Tibor. Bp., 1973 (Studia et acta ecclesiastica, 3) 519–536.; Szabó András: A Vizsolyi Biblia lehetséges forrásai, a humanista latin bibliafordítások. Theologiai Szemle, 1991/1.; Imre Mihály: A Vizsolyi Biblia egyik forrása: Petrus Martyr. Debrecen, 2006, Tiszántúli Ref. Egyházkerület; Humanistes du Bassin de Carpathes I.

akban amúgy is említésre kerül, mint a család valamelyik tagjának tulajdonában volt kötet. Bizonyára nem alaptalan feltevés ugyanakkor, ha azt állítjuk, hogy az általa patronált kiadás, és az azt követő konkordancia személyes használatú példányként is megvolt otthonában.

Rákóczi Zsigmond négyszer nősült, háromszor maradt özvegyen. Három fia közül (valamennyi a harmadik feleségtől, Gerendi Annától született) csak Pál és György vitte tovább a család nevét. Zsigmond (1594–1620) fiatalon meghalt, csakúgy, mint leánytestvérük Erzsébet (?–1604), Homonnai Drugeth Bálint felesége. Rákóczi Pál (1595–1636) nem ismerhette édesanyját, a negyedik feleség, a katolikus Telegdy Borbála nevelte. A család katolikus ágát képviselte tehát a XVII. század első felében. Pál felesége Hethési Pethe Anna lett, akitől egy leánya, a felnőtt korára apácává lett Anna Mária és fia, László (1633–1664) született. Az apa, Rákóczi Pál, és a fiú, László¹⁶ és Telegdy Borbála is¹⁷ könyvszerető emberek voltak. Fennmaradt könyveik tanulsága szerint a család régebbi könyvanyagát Pál örökölte, feltűnően sok az ősnymtatvány közöttük. Bibliák is per sze, amelyeket a XVII. század elején már csak a régiségük okán őriztek, olvasni a modernebb kiadásokat kedvelték.

Rákóczi Pál 1619-ben ajándékba kapta a Biblia 1478-as, velencei kiadását Bornemisza Jánostól. Korábban Nagyváti Imre, illetve Mágócsy Gáspár tulajdonában volt.¹⁸ A könyv azonban már a XV. században Magyarországra került, amit bizonyítanak a nyelvemlékként is fontos bejegyzések, a Nagyváti-glosszák.¹⁹ Egy Biblia-kommentár kötete valamelyik ferences szerzetes révén került Erdélybe (talán a sebesi ferences rendházban kapta használatra). Benito Pereira spanyol ferences testvér Kölnben 1601-ben megjelent, Mózes első könyvéhez fűzött magyarázatait a felnőtt Pál vásárolta magának (1628-ban), amely vásárlás azért érdekes, mert ilyen jellegű kommentár kötetek nem tartoztak általában arisztokratáink érdeklődésének homlokterébe.²⁰

par István Monok, Edina Zvara. Turnhout, 2006, Brepols (Europa Humanistica) 217–238.

¹⁶ Rákóczi Pál és László könyveiről lásd: Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai. – Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660. Szeged, 1996. Scriptum (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai. Bibliotheken im Karpathenkechen der frühen Neuzeit. I.) (– a továbbiakban: MONOK 1996) 205–217.

¹⁷ Szilágyi Sándor, Történelmi Tár 1893. 591., vö. MONOK 1996. 205–207.

¹⁸ Biblia Latina. Venetiae, 1478, Leonhardus Wild, in fol. – GW 4233.; KOTVAN 1979. Nr. 227. I. – Az az fólión: „Ex libris Paulo Rakoczi de Felső Vadas 1619 3. Augusti ex dono G. D. Joannis Bornemissa in Abbos”; „Iste liber pertinet ad Emericum de Naguat” „Junior Casparus Magoczi Anno Domini 1565 Agriae”

¹⁹ Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. Jászói, Zirci, Nagyváti glosszák. Nyelvtudományi Értekezések, 1959. 17–59.

²⁰ Pererius Valentinus, Benedictus (Benito Pereira): Commentariorum et disputationum in Genesim Tomi quatuor ... Coloniae Agrippinae, 1601, Antonius Hierat, in fol. – Gyulafehérvár, Római Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára – Bejegyzései: „Ex libris Pauli Rakoczi de Felseő Vadasz Comitum Supremi Comitatum Saaros et Thornae 1628”; „Ex libris F. Mártonffy”; „Liber Seminarii Incarnatae Sapientiae 1875”. A kötet leírását Balázs Mihály bocsátotta rendelkezésünkre.

Pál fia, Rákóczi László háromévesen veszítette el apját. Gyámja, atyja testvére, a kálvinista fejedelem Rákóczi György lett. Feltétlenül utalnunk kell arra a tényre, hogy vannak dokumentumok arra nézve, hogy a gyám könyveket is vitetett Patakra a Pál, illetve árvái birtokolta várakból.²¹ László hallatlanul izgalmas egyéniség volt. Ha egy évszázaddal később élt volna, akár Benyovszky Móric társa lehetett volna a kalandok keresésében, a nyughatatlan tenni akarásban. Talán Rákóczi intellektuálisabb alkat volt. A bécsi és gráci tanulmányok, a spanyolországi, az itáliai, a lengyelországi utazás, a világra nyitott Zrínyi Miklóssal való beszélgetés mind-mind olyan impulzus, amely a mediterrán világ irányába lökte a felföldi hétköznapok valóságába zárt ifjút. Naplója alapján,²² vagy akár halálában, meggondolatlannak is mondhatnánk. Azt hiszem azonban, hogy a kert- és harcművészet közti különbséget ő magában az alkotni, a tenni akarással oldotta fel, ezért volt mindkettő kedves számára. A kalandvágó – ahogy a Földközi-tengerre vágott, vagy ahogy meggondolatlanul a halálba rohant Váradnál (1664) – legyőzhetetlen volt számára, ugyanakkor a háttérben intellektuális kihívás munkált. Lászlónak nem született fia, vele kihalt a családnak ez az ága. Leánya, Erzsébet (1655–1707) az egyik első női írónk, idős korára kiállhatatlan vénasszonnyá vált, megkeserítve családjá és környezete életét.

László könyvei közül keveset ismerünk, és ezek is merőben idegenek személyiségétől. A 18 ismert kötet ősnymtatvány, amelyeket 1651-ben a sebesi ferenceseknek ajándékozott. Talán nem véletlenül szabadult meg tőlük. Ezek közül az egyik, a kései középkor legnépszerűbb ferences szerzőjének, Nicolaus de Lyrának Biblia-kiadása.²³ Ezt az edítiót Rákóczi László korában már jószerével olvasni sem tudták a kézírást utánzó betűtípus, és az idegenül ható rövidítések miatt. Feltételezhető, hogy a reformáció sodrában feloszlatott lechnici kartauzi kolostor könyveinek egy része a Rákóczi család tulajdona lett, így örökölte(?) László. A Szlovák Nemzeti Könyvtárban, Turócszentmártonban ma található kötetek mindegyike középkori teológia, illetve logikai tankönyvek.

Rákóczi Zsigmond másik fia, György (1593–1648) élt igazán azzal a lehetőséggel, amelyet apja nyújtott számára, következetesen és kíméletlenül dolgozott a család anyagi gyarapításán. Lelkiekben és több tulajdonságban méltó társra talált Lorántffy Zsuzsannában (1600–1660), akit 1616-ban vett feleségül. Patak és Erdély fejedelemasszonya kemény személyiség volt, ahogy az élet vele. Hat

²¹ A javakat Máriássy Ferenc kezelte, 1642-ben Rákóczi neki írt levelében említi a Patakra szállítandó könyveket. Vö. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rend. és a függelék összeáll. Herner János, Monok István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11.) Szeged, 1983. 494–495.; az egyes tételek feloldásával, illetve a Rákóczi Pálra vonatkozó adatok feldolgozásával: MONOK 1996. 208–211.

²² Rákóczi László naplója. Sajtó alá rend.: Horn Ildikó. Utószó: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1990, Magvető Kiadó (Magyar Hírmondó)

²³ BIBLIA; NICOLAUS de Lyra: Postilla super Bibliam. Cum expositionibus Guillemi Britonis et additionibus Pauli Burgensis et correctoriis editis a Matthoe Doering. Pars I. Norimbergae, 1481, Antonius Koberger, in fol. – HC 10369.; KOTVAN 1979. Nr. 885. – Egyetlen szignált bejegyzése: „Ex libris Illustrissimi Comitis ac Domini Domini Ladislai Rakoczi mutuatus et ad usum concessus Conuentui Sebesiensis Anno 1651 die 22 Maij L. Mppa.”

gyermeké közül kettő élte meg a felnőttkort, de őket is, ahogy férjét, eltemette. A hitből, az erkölcsi tanításból származó állhatatosság (constantia) nélkül ezeket a csapásokat nem viselte volna el.²⁴ Férje is, ő is „bibliás ember” volt, olyan, akinek napi szükséglete a Szentírás forgatása, az abból merített erő.

Rákóczi György szenvedélyes gyűjtő volt. A kortársak és a történetírók ugyan elsősorban birtokgyűjtő buzgalmát emelik ki, nem kis éllel, úgy tűnik azonban, hogy a könyvtárát is következetesen gyarapította. A historikus még ebben is túlzást lát, hiszen megfogalmazódott ellene a vád, hogy a gyulafehérvári fejedelmi tékából a Patakon, a családi könyvtárban meg nem lévő könyveket elvitette.²⁵ Valószínűtlen feltevés, igaz azonban, hogy volt könyvforgalom Gyulafehérvár és Patak között. Ha más nem, a fejedelmi nyomda kiadványait időről időre Patakra is eljuttatta.²⁶

A szakemberek véleménye inkább afelé hajlik, hogy a gazdag, nyitott szellemiségű pataki családi gyűjteményt inkább a kisebbik fiú, Zsigmond használta.²⁷ Az öreg fejedelem nem nagyon. A historikus írásokat, az alapvető jogi munkákat, kálvinista vallása alapműveit, a napi vallásgyakorlat könyveit biztosan forgatta. A Bibliát pedig napi következetességgel, ahogy ezt az egyes fennmaradt kötetek bemutatásánál látni fogjuk. Úgy tűnik, ha felbukkant bármilyen Biblia-kiadás a környezetében, akkor törekedett megszerzésére. A gyűjtemény gyarapítási folyamatának csak mozaikjai állnak előttünk. A könyvek összeírása abból az időből ismert, amikor azokat Lorántffy Zsuzsanna halála után átvitték a várból a református kollégium épületébe.

A család könyvtárát Patakon az 1630-as években Tolnai István, a város első papja kezelte. Rendezte – sajnos ez a katalógus (ha volt is) nem maradt ránk –, illetve a megvételre felajánlott könyveket hasonlította a már meglévő anyaggal, így adott tanácsot a fejedelemnek.

A Rákóczi-család pataki könyvtárának gyarapodását néhány levélből, töredék könyvjegyzékből tudjuk csak nyomon követni. Töredékes az a katalógus is, amelyet akkor állítottak össze, amikor Lorántffy Zsuzsanna halála után, az ő végakarátának megfelelően a könyvek a pataki református kollégium könyvtárába kerültek.²⁸ A könyvtár mint Rákóczi Zsigmondé került összeírásra, utalva arra,

²⁴ A születésének 400. évfordulóján megjelent, róla szóló három kötet összefoglalja az eddigi szakirodalmat is: Lorántffy Zsuzsanna album. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000 (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 39.); Erdély és Patak fejedelemasszonya. I–II. kötet. Szerk.: Tamás Edit. Sp., 2000 (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füüz., 40–41.)

²⁵ Vö.: Jakó Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka, 1622–1658. In: Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 201–204.

²⁶ Rákóczi országlása idején a gyulafehérvári nyomda Erdély legnagyobb officinája volt. Vö. V. Ecsedy Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisaajtó korában, 1473–1800. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 123–126.

²⁷ Erre utal az is, hogy a kollégium könyvtárában, mint az ifjú Zsigmond könyvei kerültek összeírásra. Lásd alább.

²⁸ A datálatlan töredék tehát 1660 körül készült. Eredetije: Sárospatak, Református Kollégium Nagykönyvtára Kt. 1113/1. Kiadása a könyvtár történetével: Harsányi István: A

hogy az ifjú Zsigmond nagy gonddal gyarapította szülei gyűjteményét, amelynek a kortársak szemében értő használója is volt. Nézzük, hogy ezek közül melyek kerültek most vissza a sárospataki könyvtár polcaira, és ezekből milyen új információkat tudunk meg a család könyvhasználatára nézve.

1. Biblia Latina. Venetiae, 1498, Simon Bevilaqua, in 4.

Sárospatak, a visszatért könyvek között. Könyvtári jelzete: SS. 156.

Rákóczi György fiatalkori írása a 490v fólión: „Ez Bibliának wagion imar Anni 135, elmult mar die 8 Maji Keövetkezjk mar 136 estendeöre ez byblia mota niomtattak; 1633”; „A Sáros Pataki anya oskola könyve Tisztel(etes) Aranyi József Szántai Predicator Úr(am) ajándékából. Jegyzette September 18dik napján 1837. Somosy János”

2. Szent Biblia, az az Istenec O es Wy testamentumanac ... szent könyvei. Magyar nyelvű fordított egészen és wijonnan ... Vizsoly, 1590, Mantskovit Bálint, in fol.

Könyvtári jelzete: M 24

RMNy 652. a most visszaadott könyvek között van.

Első tulajdonosa I. Rákóczi György volt, ezután a kollégiumé lett: „Liber Illustris Scholae Sar(os) Pa(tachinae)” (1660 körül); 207. levél alján: „Ex libris I. Coetus”; 1671: „Residentiae Societatis Jesu Patakini”; 1683-ban visszakerült; „Liber Scholae S. Patak 1739”; A XIX. század elején Szombathi János könyvtárnok kötötte be két kötetbe. Harsányi is csak az Újszövetséget találta meg (Harsányi 1912. Nr. 12.) Szombathi bejegyzése: „NB. Úgy gondolom, hogy ez az Új Testamentom régenten az Első Rákóczi Györgyé volt: a ki igen szorgalmasan olvasta a Bibliát, s azt mondják, hogy 27-szer olvasta által. Feljegyezte itten, hogy ő 1619-dik és 1620-dik esztendőben olvasta által az Új testamentomot: úgy látszik, hogy sokat útaván: mert olvasta azt: Sáros-Patakon, Borsiban, Leleszen, Ónodban és Besztercén: a miképen az Új Testamentomi mindenik könyvnek végén az írást vagy-is jegyzést róla láthatni. Az itt lévő régi kéz írás nagyon egygyez az ő magyar régi kéz írásával.”

sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Bp., 1917, Stefánia Nyomda (a továbbiakban: HARSÁNYI 1917)

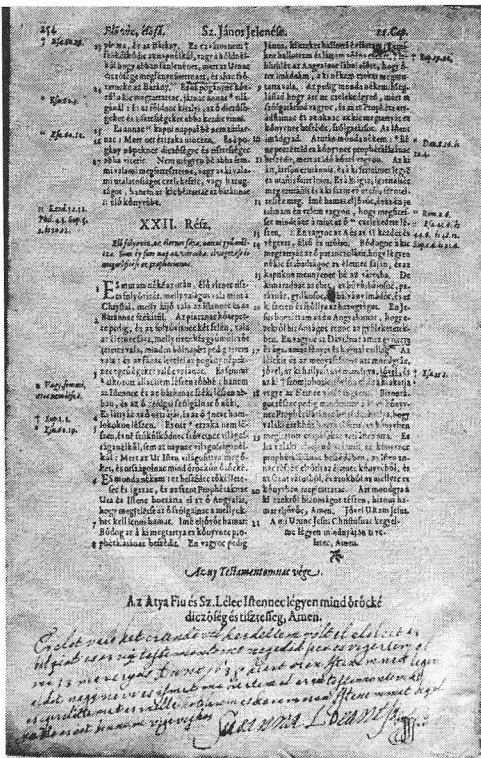
3. Szent Biblia, az az Istenec Ó es Uy Testamentomanac ... szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott ... Caroli Caspar előljarobeszédével. Ez masodic kinyomtatast igazgatta, néhol meg is jobbitotta Szenci Molnar Albert. – Szent Davidnac Soltari ... az Szenci Molnar Albert által. – Kis catechismus ... Hanau, 1608, Johannes Halbey, imp. Levini Hulsii.

Könyvtári jelzete: VI.2468.

RMNy 971.; Sátoraljaújhely, Piarista Gimnázium Könyvtára, Nr. 1244.; Vétel útján került Sárospatakra vissza, majd a többi könyvvel Nyizsnij Novgorodba.

Harsányi István ismertette: Sárospataki Református Lapok, 1909. 40. szám, p.

432–434. , majd VISEGRÁDI 1910. p. 25–26. Nr. 5.; a bejegyzés hasonmását szerkesztői közlésben lásd: Sárospataki Református Lapok, 1910. 32. szám, p. 319.; Ott szerepel a kollégiumtól elvett könyvek jegyzékén is (ADATTÁR 14. p. 87. Nr. 74.) Az Újszövetség utáni bejegyzés: „Ez elot valo ket eztendővel kezdettem volt el elől ezt az biblijat es az ujtestamentomt negedikszer es vegeztem el ma 13 marczius Anno 1638 kiert az en Istenemnek legen aldot nagi neve es ismet ma kezdem el az ui testamentomot es egez elettemet ez melle kötelezem es kerem az en istenemmet ky el kezdte az iot ben nem vige veghez. Susanna Lorantfy m. pr.” „Liber Illustr. S. Patakien-sis”; „Residentiae Patakiensis Soc. Jesu 1677.” Vö. HARSÁNYI 1912. Nr. 6.

beli töredék-katalógus alapján végezhetjük csak el.

A Bibliai szövegek kommentárjai a család tagjainak számára megkönnyítette az egyes vitatott kérdésekben az eligazodást, de ne feledjük el azt sem, hogy a Rákóczi udvarok könyvgyűjteményei az udvari környezet számára – így a vitakozó lelkészek, tanárok számára is – nyitottak voltak. Az idézett katalógus-részlet alapján kiemelhető az a tény, hogy a korai és a középkori egyházatyák közül a leghangsúlyosabban Dionysius Carthusianus volt jelen, de ugyanígy Aranyszájú Szent János (Johannes Chrysostomus), milánói Szent Ambrus, Szent Eucharius és Beda Venerabilis is képviselt a gyűjteményben. Aláhúzandó, hogy valamennyi említett szerző kommentárja bázeli, illetve párizsi humanista kiadásban volt a

pataki tékában, ami a gyűjtő igényességét mutatja. Ezt a humanista arculatot mutatja a XVI–XVII. századi Biblia-magyarázók sora: Conrad Pellican zürichi, és Sebastianus Barradius mainzi fóliánsai csakúgy, mint Moses Pflacher és Johann Georg Grossius bázeli kiadású kommentárjai. A jezuita Francesco Toledo egyetlen könyve képviseli a katolikus Biblia-értelmezés irodalmát. Lehet ez érdeklődés jele, a család katolikus ágának öröksége, vagy éppen ajándék. A többi kommentár azonban egyöntetűen kálvinista (helvét vagy heidelbergi szerzőktől): Ulrich Zwingli, Johannes Oecolampadius, Rudolf Gualterus, Petrus Martyr Vermigli, Augustus Marloratus, David Paraeus, Bartholomaeus Coppen, Johannes Piscator. Ezek közül a többség a XVII. században jelent meg, így joggal állíthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a pataki téka kapcsán a család több generációjának gyűjtő szenvedélye nyomán létrejött könyvtárról beszélünk, mégis ez a könyvanyag modernnek mondható. A bibliai konkordancia kiadások közül hét ívrét méretűről van tudomásunk, amelyek közül három igazolhatóan XVII. századi kiadású, ami ismét a könyvanyag frissességét mutatja.

Harsányi István, aki a pataki kolégium könyvtárosaként a legjobban ismerte ennek a gyűjteménynek a történetét is, azt állítja,²⁹ hogy az ifjú Rákóczi Zsigmond azért vásárolta meg a monumentális méretű, kilenc kötetű, párizsi kiadású többnyelvű *Biblia Regia*-t, mert a váradi Biblia kiadásának a munkáit szerette volna előkészíteni. Váradon majd csak 1660-ban jelent meg Szenci Kertész Ábrahám kiadásában a magyar Biblia, nem fér azonban ahhoz kétség, hogy évekkel ezelőtt is készültek a kiadására. A friss kommentár-anyag, a nagyszámú és többféle bibliai konkordancia jelenléte utalhat arra, hogy Harsányi jól látta meg: a családi könyvtár fejlesztésekor tekintetbe vehették egy ilyen nagyszabású filológiai vállalkozás könyvigényét is.

Nézzük ezek után a Rákóczi család Biblia-kiadásait, illetve a fennmaradt kötetek elemzésével feltáruló könyvhasználati szokásokat. Időrendbe állítva a kiadási évek szerint a kis gyűjteményt: 1462. Mainz, 1468. Strassburg, 1472. Róma, 1475. Nürnberg, 1494. Brescia, 1498. Bazel, 1498. Velence, 1502. Lyon, 1534. Basel, 1539. Velence, 1546. Velence, 1556. Genf, 1590. Vizsoly, 1599. Heidelberg, 1608. Hanau, 1613. Leiden, 1614. Frankfurt am Main, 1645. Párizs, 1648. Gyulafehérvár.

²⁹ HARSÁNYI 1912. 251.

Az ősnyomtatványok jelenléte sokféleképpen értelmezhető. A XVII. században már, és még nem volt szokás a XV. századi kiadású könyveket gyűjteni. A kéz-írást utánzó betűkkel készült, címlap és indexek nélküli kiadások használata nehézkes volt, antikváriumi értékük még nem volt. Volt azonban a régiségnek már kialakult tisztelete. Különösen olyan helyzetekben, amikor a régi, egyben auktoritást, tekintélyt is jelenthetett. A hitvitákban például. Nem csupán akkor, amikor a régi Biblia elpusztítását vetették a jezsuiták szemére (lásd például Matkó István és Sámbar Mátyás vitáját³⁰), hanem akkor is, amikor „biztosan úgy van, mert a régi kiadásban úgy szerepel” típusú érveket hoztak fel egymás ellen. Ilyen a Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel vita is, amelynek szöveggörnyezetét itt hosszabban idézzük azért, hogy az olvasó a korszak vitáinak hangulatát érezze, és a Biblia használatának egyik módját láthassa. Medgyesi Pál a „Szent Atyák öröme” című írásának első könyvében a következőként írja le a jelenetet:³¹

„I. Az el mult 1639 esztendőnek szintén a végén, Decemberben, Terminusnak³² idején Colos-várat, Kegyelmes Aszszonyunk Monostori házához ugyan felesed

³⁰ BIBLIA; KÁROLYI Gáspár transl.: Szent Biblia, az az Istennek O es Wy testamentumanac ... szent könyvei. Magyar nyelvre fordítottat egészlen és wijonnan ... Vizsoly, 1590, Mantskovit Bálint, in fol. — Gyulafehérvár, Batthyáneum (ma már nem találják); RMNy 652. Egy magát meg nem nevező szerző (Gyárfás Tihamér?) írta le e példányt a század elején (Batthyáneum, 2. kötet, Brassó, 1913. 74–78.). „Az első kötet címlapján látható bejegyzés szerint Geleji Katona István birtokában is volt e Biblia, kinek valószínűleg maga a fejedelem ajándékozta talán ...” — írja a közlemény szerzője, a bejegyzéseket azonban nem közli, csak megjegyzi, hogy az Újszövetség címlapján „S. G. E.” monogram olvasható, amelyet ő „Stephanus Geleji Episcopus”-ra old fel. Közöl továbbá egy kimutatást a fejedelem jegyzeteiről. Ezekből kitűnik, hogy I. Rákóczi György szokásához híven e példányban is feljegyezte az egyes fejezetek végén azt, hogy mikor, hol olvasta az illető részt. Ezt a kötetet 1618–1619-ben olvasta végig. A következő évben az alábbi 667. tétel alatt leírt sárospataki példányt használta. A szerző valószínűsíti, hogy Matkó István „Fövenyen épített ház romlása” (Nagyszében, 1666. RMK I. 1043) című művében e példányt említi, mint amit Sámbar Mátyás elégettetett. „Bizony nem csak felbonták a Jesus Christus Testamentumát [ti. a jezsuiták], hanem mint valami pribéket avagy martaloczt, tüzre is sententiázák, s meg is sütteték az Istennek Szent Könyvét, töb hasznos könyvekkel együtt, a mint erről a Méltóságos s örök emlekezetű Rákoczi Fejedelmek Bibliájának hamva a Pataki várban a bizonyosság.” (fol. A4v.) Sámbar Mátyás válaszában (A három idvességes kérdésre a Luther és Calvinista tanítók mint felelnek? Kassa, 1667. RMK I. 1056: „A Matkó hazugságának megtorkollása”: pag. 26–29., 37.) tagadja a vádat, állítván, hogy „Im innét meg ismérhetitek Lutterek, és Calvinisták, az Vallások mellett hazudozó Vásárhelyi csalárd írásnak eredetét: mert azon Bibliából, az mellyről hamissan írja Matkó, hogy régen meg égettük; az imént említett szent írásbeli Locusokat irtuk le; ezután valokatis, ezen könyvecskében, többire ugyan azon Méltóságos Rakocziak Bibliájából írjuk le; csak azért is, hogy Kézdi Matkónak illy vastag hazugságát minden ember meg tapasztallya.” Valóban a kötet több helyén említi, hogy a bibliai részt a fejedelem Bibliájából idézte. Rákóczi György az egyes fejezetek végére a következő időpontokban jegyezte be az állandónak mondható mondatot: „Anno [dátum] Az en kegielmes istenemnek kegies engedelmebeol vegeztem el ez keoninek olvasasát [hely, a pontos napszak és időpont megadása] kiert legien aldót az eo niag neve mind eoreoke Amen.”

³¹ Gyulafehérvár, 1640 (RMNy 1826)

³² országyűlés idején

magával ki menvén;³³ tették ő Nagyságának, hogy én is ő Nagyságával edgyütt ki mennék. A holott ebédleni akarván ő Nagysága, parantsola Kegyelmesen, hogy az ott lako régi Patert³⁴ Daniel Vasarhelyi Uramat is az Ebédre fel hívják. Aztalhoz ülvén ő Nagysága sok fő renden lévő hiveivel, mi is Vasarhelyi Urammal le ülttetétnk, szintén edgymás mellé. És mikor immár alkalmasént öttünk volna, Aszszonyunk ő Nagysága szoléta a Patert betsületessen, és igen szép s szükséges mennyéi dolgoknak (ez lévén ő Nagyságoknak asztál felett leggyönyörüseseb szokásos multságok) akarván végére menni, kívána ő Nagysága a Patertől, hogy a' mint edgy kis tenyéрни könyvetskében Pazmany a' tzezerét ki tötte (azt velvén ő Nagysága hogy Vasarhelyi Uram írása volna az) mutatná meg, Hogy azokban a'miket mi hiszünk semmi a' Szent Irásban nintsen. ... II. Hogy azért sokkaig időt ne töltene a Pater, maga ő Nagysága, Aszszonyunk hoza elő edgy Hit ágazatot, tudnia illik az Úr Vatsorájanak mind két nemmel, az az Kenyérrel és borral osztogatását. Kéré ő Nagysága, mutassa meg, hogy nintsen az a Szent Irásban, holott Szent Pál I. Cor 11. v. 23. nyilván emleti és ki adgya mind kettőt. Monda a Pater: Tagadom, Kegyelmes Aszszonyom, hogy Szent Pál ott mind a két szint adta volna. Hozatá előt Aszszonyom az Uruk ő Nagysága régi Bibliáját, melly 176 esztendős, s adák én kezemben. Én meg keresven a' Locust, illyen két erősséget tamaszték a' textusból ő Kegyelme eleiben ..." A történet érdekes, azonban nehezen hihető, hogy Lorántffy Zsuzsanna éppen egy ősnymtatvány ívrét méretű (meglehetősen hatalmas) Bibliával utazott volna Kolozsvárra, hogy az országgyűlésen résztvevő férjével találkozzék.

A jelenet toposzként is értelmezhető. Ennek illusztrálására idézünk egy másik esetet, kicsit későbbi időből. „Anno Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo, die ultima Septembris et prima Octobris (1660. szeptember 31. – október 1.) Sáros Patakon a palotán ebéd és vatsora felett a' vallás dolgai felöll lött némelly beszélgetések rövid summája. Beszélgető felek lévén egy részről Groff Nádasdi Ferenc Vram ő Nagysága, Millyei és Bátsi nevű két Páterekkel együtt, más részről Szepsi András és Batzoni Menyhárt³⁵ ... [a megváltásról szóló vitában] Melyre a felelt volt: közönségesen, hogy nekünk Calvinus nem Regulank sem infallibilis Prophetank, tsak addig követtyük tudományát a'míg a' Szent Irással eggyez [itt hoznak erre egy példát] ... Midön emlegetnök a'fellyeb meg jegyeztetet locust Rákóczi Ferenc³⁶ ő Nagysága bé hozatá két száz esztendős Barát írás formáin betükkal nyomtatatot öreg Bibliáját, s a' Groff kívánta meg bizonyítani hogy Sola fide justificamur,³⁷ kinek explicálván hogy nem arrol a' particulárol Sola, hanem a' dolog valóságárol lévén a' Controversia, meg bizonyítottuk ex Rom. 8. v. 78. holott nyilván ki rekesztetnek a justificatiotul a' tselekedetek...”

³³ Lorántffy Zsuzsannának nem volt háza Kolozsmonostoron, csak az országgyűlések idejére jelöltek ki szállást számára. „Ki” mentek Monostorra, mert akkor még Kolozsvártól nyugatra különálló település volt (ma városnegyed).

³⁴ A jezsuitákat nem engedték Kolozsváron lakni, ezért a várfalon kívül eső Monostoron volt a házuk.

³⁵ Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Kt. 689. fol. 121–137. – a pápista és a református oldal vitája.

³⁶ Tudniillik I. Rákóczi Ferenc.

³⁷ „Egyedül a Hit által nyerünk megváltást”.

A régi kiadás tehát különös tekintélyel bírt ezekben a vitákban, ezért is találunk gyakran az ősnymtatványokban olyan bejegyzést, amelyben kiszámítják a könyv korát.

A biblia-filológiában a XVI. század elején, és annak végén is számos alapvető eredmény született. A Rákóczi könyvtárban a legtöbb kiváló kiadás ott volt a polcokon: Sebastian Münster, Benedictus Arias Montanus, Immanuel Tremellius, Franciscus Junius, Theodorus Beza fordításai, többnyelvű kiadásai nem elavuló eredményeket őriztek. A XVII. század közepén azonban vitathatatlannal a *Biblia Regia*, a párizsi 1645-ös kilenc kötetes polyglott Biblia kiadás számított a legmodernebbnek. Ez a 60 cm magas, kötetenként 15–20 cm széles monumentális editio az ifjú Rákóczi Zsigmond kívánságára került Patakra. Az eredeti nyelveken (héber, görög, arámi, kaldeus) kívül számos latin kiadás, egy francia, illetve a hazai nyomdák termékei (magyar és román nyelven) szerepelnek a katalógusban. Nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy a XVI. századi fordítások (Komjáthi Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Heltai Gáspár, Félegyházi Tamás stb.) ne lettek volna meg a pataki gyűjteményben, és ugyanígy az oppenheimi Szenci Molnár Albert-féle is bizonyára ismert volt a Bibliás család előtt.

Visszaulva arra a jelenetre, hogy az utazó fejedelemasszony egy vaskos XV. századi kiadású Bibliát visz magával az útra, ismét az irodalmi hely topikus jellegére utalnánk. Sokkal valószínűbb, hogy a magyar nyelvű hanai kiadás volt nála, amelyet magával vihetett bárhová, és amely most érkezett vissza Oroszországból a sárospataki gyűjteménybe. Férje, I. Rákóczi György folyamatosan olvasta a Bibliát. A fennmaradt kötetek tanulsága szerint a vizsolyi kiadásból kettő volt meg neki, ezután ő is a kényelmesebben vihető hanai kiadást olvasta. Jól látható azonban, hogy életének java része még hátra volt akkor, amikor ennek a bejegyzései születtek. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy szerencsével további példányok bukkanhatnak fel, olyanok, amelyek bejegyzéseit őrzik. A most újra kézbe vehető vizsolyi kiadás alapján pontosíthatjuk a fejedelem utazásainak történetét, valószínűsíthető néhány, politikailag is fontos találkozója.